

EWA GŁOWACKA

METODA „CASE STUDY” W BADANIACH I DYDAKTYCE BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ

Metoda case study jako jedna z prób jakościowych badań współczesnej biblioteki oraz działalności informacyjnej. Polskie odpowiedniki terminu case study. Przedmiot badań metodą case study w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej. Zmodyfikowana metoda case study i jej zastosowanie w kształceniu bibliotekarzy.

Doskonalenie i wzbogacanie warsztatu naukowego dotyczy wszystkich dyscyplin wiedzy, a tym bardziej będących dopiero na dorobku, jak bibliotekoznawstwo i informacja naukowa. Jednym z ważnych metodologicznie postulatów, które stawiają sobie przedstawiciele tych dyscyplin, jest poszerzenie badań ilościowych o inne, w odmienny sposób opisujące badaną rzeczywistość, a podkreślające związki między procesami, dzięki czemu wyniki statystyczne zyskują właściwą interpretację.

Jedną z owocnych prób jakościowych badań współczesnej biblioteki oraz działalności informacyjnej jest metoda zwaną w języku angielskim case study. Metodę tę stosuje się od dawna w nauce, przede wszystkim w krajach anglosaskich, gdzie używa się jej ujednoliconej nazwy bez względu na dyscyplinę i problem badawczy, do jakiego się ją wykorzystuje. Na gruncie nauki polskiej natomiast istnieją zasadniczo dwa odpowiedniki terminu case study: studium (badanie, analiza) przypadku bądź metoda monograficzna (monograficzne badania terenowe — field work).

Nazwa „studium przypadku” znalazła zastosowanie przede wszystkim w medycynie, psychologii, pedagogice, teorii organizacji i zarządzania. W pierwszych trzech dziedzinach metoda badania przypadku wchodzi w skład szerszej, tzw. metody prowadzenia indywidualnego przypadku¹, stanowiąc pierwszy jej etap. Przedmiotem badania może być jednostka ludzka cierpiąca na zaburzenia fizjologiczne bądź „patologiczna” z punktu widzenia współżycia społecznego; w naukach medycznych bada się ją w izolacji, a w pozostałych dyscyplinach — w kontekście grupy

¹ Por. A. Kamiński: *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa 1975 s. 258-268. — R. Janeczko: *Niektóre problemy diagnostyki pedagogicznej w metodzie indywidualnego przypadku*. W: *Metodologia pedagogiki społecznej*. Praca zbior. pod kier. nauk. R. Wroczyńskiego i T. Plicha. Wrocław 1974 s. 337-366.

społecznej (np. rodziny). Studium przypadku ma na celu postawienie diagnozy, czyli określenie rodzaju zaburzenia, wykrycie jego przyczyny oraz wpływu na funkcjonowanie jednostki. Przypadek analizuje się bardzo szczegółowo i wielostronnie, szukając powiązań przyczynowo-skutkowych, po czym stosuje się konkretne działania terapeutyczne (tzw. case work). W teorii organizacji i zarządzania przedmiotem studium przypadku jest najczęściej instytucja, a jej funkcjonowanie bada się z punktu widzenia celu, jakiemu służy. Analizie poddaje się najczęściej te firmy, które osiągają sukcesy ekonomiczne. Porównując ich struktury organizacyjne stwierdza się zależności stymulujące osiągnięcia i przenosi pozytywne rozwiązania na inne obiekty tego samego typu, działające w warunkach porównywalnych².

Nazwy „metoda monograficzna” używa się w socjologii i etnografii (równoległe z terminem „monograficzne badania terenowe”), a także w pedagogice. Założenia i procedura badawcza omawianej metody w dwóch pierwszych dyscyplinach są podobne i zostały już sformułowane pod koniec XIX w. przez badaczy szkoły chicagowskiej. Case study method polega tu na „intensywnym badaniu stosunków i procesów występujących w pojedynczym wypadku. Badacz wybiera grupę lub jakiś aspekt zachowania się grupowego odpowiednio do postawionego przez siebie problemu, po czym studiuje je z możliwie wielu punktów widzenia (...). Zasadnicze dla tej metody jest staranie się o uwzględnienie różnych stron zagadnienia jako organicznej, powiązanej wewnętrznie całości. Znaczenia każdego czynnika szuka się w jego powiązaniach z innymi czynnikami (...). Na podstawie pełnego opisu rzeczywiście zachodzących zjawisk badacz jest w stanie wyodrębnić żywotne procesy decydujące o charakterze grupy, a na podstawie jej analizy wnioskować z kolei o prawach działania zbiorowego”³. Badania te opisują i wyjaśniają pojedyncze przypadki, a jednocześnie stanowią podstawę do prób formułowania uogólnień. Zadaniem ich nie jest więc wykrywanie zjawisk niepowtarzalnych, lecz takich, które poddają się uogólnieniom. W pedagogice, podobnie jak w teorii organizacji, terminu „metoda monograficzna” używa się na określenie wszechstronnych badań funkcjonowania instytucji społeczno-wychowawczych z punktu widzenia celów ich działalności, w tym wypadku założonych celów wychowawczych⁴.

Z powyższego krótkiego przeglądu wynika, iż trudno znaleźć uzasadnienie dla wyboru polskich odpowiedników nazwy „case study”. Żadna z przytoczonych wyżej cech nie jest na tyle odrębna, by ściśle odróżnić

² Por. *Współczesne teorie organizacji*. Red. A. Koźmiński. Warszawa 1983 s. 55-57.

³ J. Szacki: *Historia myśli socjologicznej*. Cz. 2. Warszawa 1981 s. 650. — Por. też S. Nowak: *Metody badań socjologicznych*. Warszawa 1965 s. 331-332. — B. Koczyńska-Jaworska: *Metodyka etnograficznych badań terenowych*. Warszawa 1971 s. 25. — G. Babiński: *Wybrane zagadnienia z metodologii socjologicznych badań empirycznych*. Kraków 1980 s. 82. Autor wyróżnia badania monograficzne i badania typu studium przypadku nie wyjaśniając jednak różnicy, jako między nimi istnieje.

⁴ Por. np. *Pedagogika*. Podręcznik akad. pod red. M. Godlewskiego i S. Krawciewicz. Wyd. 4. Warszawa 1976.

studium przypadku od metody monograficznej. Jedynym, lecz również nie dość konsekwentnym wyróżnikiem wydaje się wielkość i charakter badanego obiektu. Przedmiotem badań metodą case study może być jednostka ludzka, a wtedy najczęściej stosuje się nazwę „badanie przypadku”, bądź zjawiska czy też grupy społeczne i wówczas terminem częściej używanym jest „metoda monograficzna”. Wielkość przedmiotu badań nie zmienia jednak ogólnego charakteru metody i zasadniczego sposobu jej stosowania. We wszystkich wymienionych dyscyplinach zakłada się wszechstronną analizę struktury i funkcjonowania wybranego obiektu oraz badanie splotu możliwie wszystkich czynników wpływających na jego działanie.

Zakres badań prowadzonych metodą case study jest zróżnicowany, zależny od przyjętego celu. Granica podziału przebiega tu zgodnie z podziałem nauk na teoretyczne i praktyczne⁵. W naukach teoretycznych (z wymienionych tu: socjologia i etnografia) celem metody case study jest przede wszystkim opis i wyjaśnienie funkcjonowania pojedynczego przypadku, przynoszące dokładną wiedzę o jego aktualnym stanie i umożliwiające kształtowanie prognoz co do dalszego jego rozwoju. Tymczasem w naukach praktycznych, do których można zaliczyć wszystkie pozostałe z wyżej wymienionych (medycyna, psychologia, pedagogika, teoria organizacji i zarządzania), diagnoza stanu, w jakim znajduje się obiekt, stanowi dopiero wstęp do dalszych działań. Działania te o charakterze reformującym (czy też leczniczym) bądź też wzmacniającym mogą być stosowane wobec badanego obiektu lub też wobec obiektów działających w porównywalnych warunkach, o podobnym charakterze i strukturze. Badania koncentrują się tu wokół celu działania przedmiotu analizy i wszelkich czynników zakłócających bądź stymulujących jego efektywne funkcjonowanie. Metoda case study przydatna jest szczególnie przy ocenie skutków wszelkich innowacji wprowadzanych bądź wewnątrz przypadku, bądź wynikających ze zmian otaczających go warunków. Daje to możliwość tzw. badania w działaniu, przystosowania się obiektu do zmieniających się realiów.

Innym celem badań tą metodą, zarówno w naukach teoretycznych, jak i praktycznych, jest gromadzenie danych w celu formułowania praw ogólnych. Przyjmuje się, że w każdej metodzie indukcyjnej prawdopodobieństwo poprawnego uogólnienia rośnie w miarę zwiększania się liczby przebadanych przypadków potwierdzających hipotezę; natomiast wyniki badań jednego przypadku można przenosić na obiekty istniejące w podobnych warunkach tylko w charakterze hipotez⁶.

Opisana wyżej metoda case study może okazać się bardzo przydatna również w naszych dyscyplinach dla badania problemów funkcjonowania

⁵ A. Podgórecki: *Charakterystyka nauk praktycznych*. Warszawa 1962 s. 19-21.

⁶ J. Pieter: *Ogólna metodologia pracy naukowej*. Wrocław 1967 s. 136-137.

bibliotek i ośrodków informacji. Można stosować ją zarówno w celach praktycznych, jak i teoretycznych, a badaniami można objąć zarówno poszczególne elementy systemu bibliotecznego czy informacyjnego, jak też całość tych systemów⁷.

Przedmiotem badań case study w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej mogą być takie instytucje, jak: biblioteka, ośrodek informacji, szkoła bibliotekarska bądź ich pojedyncze aspekty i elementy, a więc: bibliotekarze, użytkownicy, procesy biblioteczne i informacyjne, wprowadzane zmiany (nowe przepisy, normy, programy, projekty).

Współcześnie w naukach praktycznych, również w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej, coraz wyraźniej zaznacza się potrzeba szybkich badań oceniających. W dyscyplinach praktycznych o charakterze społecznym, w których przedmiotem badań bywają takie instytucje, jak szkoła, biblioteka, określone firmy, wyniki badań ułatwiają podejmowanie decyzji praktykom działającym wewnątrz instytucji i odpowiedzialnym za funkcjonowanie poszczególnych jego elementów, są też pomocne w sytuacjach trudnych i konfliktowych. Tutaj jednak badania prowadzone tradycyjnie metodą case study nie nadążają za tempem przemian i trudno je wykorzystać bezpośrednio w praktyce, bowiem wszechstronny, wnikliwy opis i analiza całokształtu funkcji instytucji czy choćby jej części wymaga długotrwałej obserwacji uczestniczącej badanego obiektu, opóźniającej uzyskanie wyników. Dlatego też obecnie dla pedagogiki szkolnej, bibliotekoznawstwa (a szczególnie bibliotekarstwa), informacji naukowej, teorii organizacji i zarządzania proponuje się zmodyfikowaną procedurę badań metodą case study⁸. Opiera się ona na intensywnych badaniach przypadku, polegających na bardzo krótkiej obserwacji przedmiotu badania i sprawdzeniu hipotez badaniami ankietowymi i studiowaniem dokumentacji. Takie „skondensowane” badanie siłą rzeczy skupić się musi na niektórych tylko zjawiskach, charakterystycznych dla problemu interesującego badacza; nie jest więc analizą pogłębioną, ale raczej „lustracją” zagadnienia i służy celom praktycznym. Badania zgodne z opisaną procedurą mają charakter typowo synchroniczny, gdy tymczasem w tradycyjnym studium przypadku zmiany w obrębie badanego układu obserwowane są na przestrzeni określonego czasu.

W tradycyjnej metodzie case study jako przypadek traktuje się też najczęściej całą instytucję, ujmowaną z różnych punktów widzenia, obecnie natomiast coraz częściej pojęcie przypadku przenosi się na problemy mniej złożone, a więc rozpatruje się wybrane elementy organizacji, a w nich określone sytuacje. Kryteria ich doboru są uzależnione przede

⁷ Tj. procesy biblioteczne i informacyjne, personel, użytkowników itd. bądź cały system — bibliotekę lub ośrodek informacji jako systemy utworzone dla wypełnienia określonych celów.

⁸ L. Stenhouse: *Using case study in library research*. „*Social Science Information Studies*” 1981 s. 221-230.

wszystkim od celu badań. Inny będzie więc zestaw przypadków dla oceny wypełniania zadań przez cały układ, inny przez jego element, a zupełnie inny dla prześledzenia reakcji układu na wprowadzone innowacje.

Najogólniej można stwierdzić, że odmienne nieco podejście w obrębie zmodyfikowanej metody case study polega na systematycznym zestawianiu przypadków bądź ich serii wewnątrz organizacji wraz z uzupełniającymi informacjami statystycznymi, socjologicznymi, finansowymi, które mogą być pomocne w zrozumieniu warunków funkcjonowania badanych przypadków i wyznaczonego przez ich zestaw układu⁹. Wybrane przypadki bądź ich serie bada się nie wielostronnie, lecz na tyle, by odpowiedzieć na zadane pytania. Takie podejście ma cel praktyczny, daje bowiem możliwość szybkiego wejścia w badaną problematykę, ocenę zastanej sytuacji i opracowanie programu dalszego postępowania. „Wizytacja” terenu badań jest też znakomitym wstępem do studiów pogłębionych, które będą stwarzały podstawy do uogólnień i poszerzenia wiedzy teoretycznej z zakresu badanej dyscypliny.

Jak już wspomniano, wyniki analizy jednego przypadku można przenosić na obiekty funkcjonujące w porównywalnych warunkach tylko jako hipotezy. Dlatego też obecnie coraz częściej w badaniach tą metodą stosuje się podejście zwane „multi site case study”¹⁰ (analiza wielopozycyjna?), polegające na jednoczesnym przebadaniu wielu serii przypadków tego samego rodzaju w obrębie różnych instytucji. Jeśli serie przypadków bada się w instytucjach działających w zbliżonych warunkach, daje to możliwość orzeczenia o prawidłowości stawianej hipotezy z większym prawdopodobieństwem (lepszą podstawą do uogólnień). Metoda „multi site case study”, bez względu na to, czy jest prowadzona w układach funkcjonujących w podobnych czy też w odmiennych okolicznościach, ma jeszcze jedną niebagatelną zaletę: ukazuje problemy i sytuacje w szerokiej perspektywie i daje możliwość poznania różnych reakcji na ten sam bodziec, co ułatwia podejmowanie decyzji dotyczących rozwiązania różnych sytuacji, i może też być przydatne przy przewidywaniu pojawienia się pewnych określonych sytuacji. Widać tu znów wyraźnie splatanie się dwojakiego celu badań metodą case study: praktycznego i teoretycznego.

Wydaje się, że warto poświęcić trochę miejsca na opis badań prowadzonych zgodnie z nowymi tendencjami w obrębie omawianej metody, szczególnie, że autorce nie udało się odnaleźć w polskim piśmiennictwie bibliotekoznawczym podobnych opracowań¹¹.

Najwięcej studiów tego rodzaju powstaje w Wielkiej Brytanii i Sta-

⁹ R. Hewitt: *Case studies and their place in education for librarianship*. „*The Library World*” 1967 Vol. 69 nr 805 s. 8-10.

¹⁰ L. Stenhouse: *Using case study ...* s. 225-226.

¹¹ Praca K. Szwertowej: „Ważniejsze czynniki wpływające na wykorzystanie informacji w wybranej jednostce organizacyjnej” (maszyn. CINTE) jest wykonana metodą pogłębionej analizy przypadku.

nach Zjednoczonych. Dotyczą one przeróżnych, najczęściej wąskich, problemów bibliotecznych i informacyjnych. Przykładem opracowania takiego wąskiego zagadnienia o ukierunkowaniu praktycznym było badanie sondażowe opinii pięciu profesorów Cranfield Institute¹², którego celem było znalezienie optymalnego wariantu obsługi użytkowników w procesie poszukiwań bibliograficznych w trybie on-line. Eksperyment polegał na wyszukaniu literatury naukowej z różnych dyscyplin w dwóch wariantach, z których pierwszy podawał nie wyselekcjonowaną listę literatury, a drugi — spis tylko najważniejszych, zdaniem pracowników ośrodka, pozycji. Odpowiedzi w obu wariantach dawano do oceny profesorowi — specjalście z danej dziedziny. Użytkownicy, którymi w tym wypadku byli pracownicy naukowcy, wypowiedzieli się za wariantem pierwszym. Było to typowe badanie sondujące reakcje na wprowadzenie innowacji (nowego systemu informacyjno-wyszukiwawczego).

Przykładem podobnym jest analiza działalności biblioteki akademickiej poświęcona również obsłudze użytkowników¹³. Podjęto w niej próbę klasyfikacji użytkowników jednej z bibliotek wg ich potrzeb, które rozpoznano na podstawie motywacji korzystania z biblioteki oraz materiałów użytkowanych przez badanych. W badaniu tym, przeprowadzonym za pomocą ankiety, respondenci ocenili również dotychczasową działalność odwiedzanej przez siebie placówki. Ankieta wykazała, iż użytkownicy dzielą się na trzy kategorie: profesorów i asystentów, magistrantów i studentów. Każda z tych grup miała inne motywacje korzystania z biblioteki i użytkowała inne materiały. Wyniki analizy umożliwiły dostosowanie działalności biblioteki do ujawnionych kategorii potrzeb, a otrzymane rezultaty były też bardzo pomocne w polityce gromadzenia, przechowywania i udostępniania zbiorów badanej placówki.

Procedurę badawczą omawianej metody na gruncie bibliotekoznawstwa opisał Lawrence Stenhouse. Jest ona zresztą podobna we wszystkich naukach społecznych, chociaż stopień wykorzystania i dobór rodzaju techniki uzależniony jest od specyfiki konkretnej dyscypliny. Materiały zbiera się stosując zespół technik: obserwację, wywiad, badanie dokumentacji. W bibliotekoznawstwie i informacji naukowej każda z tych technik może być wykorzystana mniej więcej w równym stopniu. Stosuje się tu przede wszystkim obserwację uczestniczącą, wywiad (najczęściej oparty na kwestionariuszu), ankietę oraz badanie wszelkiego rodzaju dokumentów związanych z danym przypadkiem, m. in.: akt personalnych, kartotek wypożyczeń, kart książek, opracowań statystycznych. Wszystkie uzyskane materiały tworzą razem opis przypadku, będący podstawowym źródłem do ostatecznego opracowania wyników badań. Forma tego opracowania jest uzależniona od ich celu oraz

¹² J. S. Kidd: *Toward cost-effective procedures in on-line bibliographic searches*. „College and Research Libraries” 1977 Vol. 38 nr 2 s. 153-159.

¹³ Ph. V. Rzasa, J. H. Moriarty: *The types and needs of academic library users. A case study of 6568 responses*. „College and Research Libraries” 1970 Vol. 31 nr 6 s. 403-409.

odbiorcy. Może przyjąć postać narracyjną, tzw. „winiety”, czyli scenariusza sytuacji, lub analityczną.

L. Stenhouse przeprowadził też próby „multi site case study”¹⁴. Analizował np. rolę biblioteki w procesie przechodzenia od kierowanego do samodzielnego zdobywania wiedzy przez młodzież. Problem ten badał studiując 25 przypadków, które stanowili studenci 6 różnych lat rekrutujący się z różnych szkół, a także nauczyciele i bibliotekarze szkolni. Wykorzystał technikę wywiadu i obserwacji uczestniczącej, zbadał też dokumentację.

Metoda case study jest również ciekawą metodą dydaktyczną. Powstała w uniwersytecie Harwarda, początkowo dla szkolenia ekonomistów, a potem przyjęta została w wielu dziedzinach nauczania¹⁵. Należy ona do całego zespołu tzw. „problemowych” czy też „aktywnych” metod nauczania, będąc cennym uzupełnieniem w dydaktyce, aktywizującym uczniów i studentów. Jej celem jest sprowokowanie dyskusji nad wybranym przez nauczyciela problemem, który zaczerpnięty jest najczęściej z praktyki danej dyscypliny. Uczniowie czy studenci mają praktyczną możliwość wykorzystania wiedzy teoretycznej, co ułatwia zrozumienie i przyswojenie materiału. Zadaniem uczących się jest znalezienie najkorzystniejszych dróg rozwiązania postawionych problemów. Dobrze jest, gdy nauczycielowi uda się doprowadzić do znalezienia przez grupę kilku rozwiązań i przedyskutowania ich zalet i konsekwencji, uczy to bowiem również podejmowania decyzji w skomplikowanych sytuacjach.

Prace nad zastosowaniem metody case study do kształcenia bibliotekarzy rozpoczęto na Zachodzie w latach pięćdziesiątych. Pionierami w tym zakresie byli: Kenneth R. Schaffer, Mildred H. Lowell, Richard Dahl. Obecnie jest ona tam popularna i wykorzystywana do szkolenia bibliotekarzy różnych typów bibliotek. Wymienić tu można przykładowo eksperyment dydaktyczny Emmy Christine prowadzącej kurs dokształcający dla bibliotekarzy szkolnych¹⁶. Postawiła ona uczestnikom jednego z kursów za cel wyodrębnienie w działalności biblioteki szkolnej poszczególnych zadań i znalezienie w ich obrębie takich problemów praktycznych, sytuacji konfliktowych czy trudnych do rozwiązania, z którymi można się spotkać na co dzień w bibliotece.

Wydaje się też sporo książek służących nauczaniu poprzez dyskusję nad przypadkami. Ukazują one szereg trudnych sytuacji w pracy bibliotekarza, pozostawiając je bez rozwiązania, co sprawia, że są gotową pomocą dydaktyczną¹⁷.

W Polsce używa się terminu „metoda sytuacyjna” na określenie metody case study jako sposobu nauczania. W latach sześćdziesiątych czy-

¹⁴ L. Stenhouse: *Using case study ...* s. 228.

¹⁵ Th. J. Galwin: *Problem oriented approaches in the education of librarians*. „*Spectra Librarians*” 1975 Vol. 66 nr 1 s. 1-5.

¹⁶ E. R. Christine: *Administrative concerns of school librarians. A competency approach*. „*International Library Review*” 1978 Vol. 10 nr 4 s. 371-384.

¹⁷ Np. seria K. R. Schaffera: *Case Studies in Library Administration*.

niono próby jej wykorzystania w szkoleniu w zakresie klasyfikacji, lecz nie zostały one dotąd rozpowszechnione¹⁸.

Dobrze byłoby szerzej wykorzystywać omawianą metodę (szczególnie w jej nowej odmianie) zarówno w polskich badaniach, jak i w dydaktyce bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, wydaje się ona bowiem wyjątkowo przydatna dla naszej dyscypliny. Bibliotekoznawstwo jest dziedziną stosowaną, wymagającą łączenia teorii z praktyką. Jako dyscyplina stosunkowo młoda, nie wypracowała jeszcze swych podstaw naukowych i często zdobywa się tu wiedzę w sposób indukcyjny. Metoda łącząca dedukcję z indukcją staje się wtedy odpowiednia. Ponadto analiza przypadku ułatwia i uczy podejmowania decyzji, a także umożliwia badanie relacji międzyludzkich i potrzeb społecznych, co jest również niebagatelne w naszej dyscyplinie.

EWA GŁOWACKA

CASE STUDY IN RESEARCH TEACHING OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCES

Case study is one of the methods of quality research into libraries and their information service. The term „case study” (in Polish: studium przypadku) is used in medicine, psychology, pedagogy, organization and management theory. In sociology and ethnography and also in pedagogy the term „monographic method” (metoda monograficzna) is applied. Differences between these two terms are not clearly marked. According to this method the object of research is a human being, an event or a social group. The scope of research and its objective depend on the kind of science, i.e. either theoretical or practical. Another aim of research carried out with the help of this method, both in theoretical and practical sciences, is storing information in order to formulate general laws. In library and information sciences the case study may deal with institutions (a library, an information centre, a school for librarians), with some selected aspects or elements (librarians, users, library and information processes) or with changes like introducing new rules, standards, programmes and projects. A modified procedure of the case study method applied in library and information sciences consists of an intensive study of a case, i.e. of a very short observation of the object followed by survey analysis and a study of documentation in which way the hypotheses are being verified. The author describes surveys carried out in Great Britain and USA in which a modified method of the case study has been used. A suggestion that this method should be applied in teaching librarians concludes the article.

¹⁸ E. Kleszcz: *Szkolenie metodą sytuacyjną w zakresie klasyfikacji*. „Aktual. Probl. Inf. Dok.” 1966 R. 11 nr 4 s. 21-23.